

Наукові перспективи

Видавнича група

ВІСНИК науки та
освіти
ISSN 2786-6165 (ONLINE)

Bulletin of Science and Education

серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

№ 11(17) 2023

Видавнича група «Наукові перспективи»

**Громадська організація
«Християнська академія педагогічних наук України»**

«Вісник науки та освіти»

***(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)***

Випуск № 11(17) 2023

Київ – 2023

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Public organization

"Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine"

"Bulletin of Science and Education"

*(Series" Philology ", Series" Pedagogy ", Series" Sociology ",
Series" Culture and Art ", Series" History and Archeology")*

Issue № 11(17) 2023

Kiev – 2023

«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»:
журнал. 2023. № 11(17) 2023. С. 1509

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 01.12.2023, № 1/12-23)

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія) та педагогіки (спеціальність - 011 Освітні, педагогічні науки)

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.12.2022 № 1166 журналу присвоєна категорія Б з філології (спеціальність - 035 філологія).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, громадської наукової організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання» та громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів філології, соціології, науки про освіту, історії, археології, а також, культурології та мистецтвознавства з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходиться застосування тематика наукового журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Головний редактор: Гурко Олена Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна).

Редакційна колегія:

- ✚ Александрова (Верба) Оксана Олександрівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики Харківського національного університету імені І. П. Котляревського, (Харків, Україна)
- ✚ Афонін Едуард Андрійович - доктор соціологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, (Київ, Україна)
- ✚ Булатов Валерій Анатолійович - старший викладач кафедри дизайну Українського гуманітарного інституту, член спілки дизайнерів України
- ✚ Вакулук Ірина Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
- ✚ Волощенко Марина Олександрівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Державного університету "Одеська Політехніка" (Одеса, Україна)
- ✚ Вуколова Катерина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна), доцент Дніпровського відділення центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України, Дніпро, Україна (Дніпро, Україна)
- ✚ Головна Алла Василівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- ✚ Колмикова Олена Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дунайського інституту Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- ✚ Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- ✚ Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Куріш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- ✚ Лінтвар Ольга Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Литвинська Світлана Віталіївна - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету, (Київ, Україна)
- ✚ Матійчін Ірина Мстиславівна – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Навчально-наукового інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
- ✚ Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

- ✚ Мацько Віталій Петрович - доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Хмельницький, Україна)
- ✚ Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методику навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- ✚ Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- ✚ Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмайльського державного гуманітарного університету (Ізмайл, Україна)
- ✚ Міщенко Ірина Іванівна - кандидат мистецтвознавства, доцент, Заслужений працівник культури України, член Національної спілки художників України, доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)
- ✚ Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методику її навчання Ізмайльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- ✚ Осова Ольга Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Харків, Україна)
- ✚ Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- ✚ Потенко Людмила Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, директор Черкаського інформаційно-учбового тренінгового центру Національного університету «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов НУ «ОЮА», членкиня Центру українсько-європейського наукового співробітництва (Одеса, Україна)
- ✚ Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- ✚ Прокопович Лада Валеріївна - доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософії культури Національного університету «Одеська політехніка» (Одеса, Україна)
- ✚ Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- ✚ Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методику дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені к.д.ушинського (Одеса, Україна)
- ✚ Сидоренко Сергій Іванович - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- ✚ Скляр Ірина Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології, доцент кафедри світової літератури Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ Донбаський Державний педагогічний університет, постдокторант(м. Дніпро, Україна)
- ✚ Степанова Наталія Михайлівна - кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, заступник з науки директора ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
- ✚ Стратулат Наталія Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ, (Київ, Україна)
- ✚ Супрун Володимир Миколайович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- ✚ Тележкіна Олеся Олександрівна - доктор філологічних наук (спеціальність "Українська мова"), доцент, професор кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, (Харків, Україна)
- ✚ Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- ✚ Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- ✚ Федотова Оксана Олегівна - доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (Київ, Україна)
- ✚ Чікарькова Марія Юріївна - доктор філософських наук (спец. "філософія культури"), професор кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)
- ✚ Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- ✚ Шеремет Інєса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- ✚ Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- ✚ Щербак Олена Володимирівна - кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна)
- ✚ Янкович Олександра Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і методику початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
- ✚ Ярослав Сирник - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

Фурман О.Ф.

*Формування мовно-комунікативної компетентності педагога.....*1184

Хміль І.Ю., Сергієнко Т.В.

*Мотиваційні інструменти дистанційного навчання у
закладах вищої освіти.....*1196

Хом'як О.А., Міськова Н.М., Максимчук Н.С.

*Особливості застосування ігрових технологій на уроках «Я
досліджую світ» у початкових класах НУШ.....*1206

Царик О.М., Сокол М.О., Паничок Т.Я.

*Текстотвірна компетентність як індикатор сформованості
мовної особистості майбутнього філолога.....*1221

Чепелюк А.В., Бігун В.В., Голуб О.В.

*Використання штучного інтелекту в сучасному спорті:
філософський погляд на проблему.....*1235

Чичук А.П., Біда О.А., Кучай Т.П.

*Підготовка майбутніх учителів української мови до
творчого використання інтернет-ресурсів у професійній
діяльності.....*1246

Шевченко С.М.

*Філософсько-освітні погляди діячів України (1917 р. – 1991 р.).....*1257

Яремій М.І., Галюка О.С.

*Гейміфікація як засіб формування комунікативної
компетентності учнів початкової школи.....*1266

СЕРІЯ «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»

Vitenko Z.R., Petrenko V.I.

*Peculiarities of the life and activities of ukrainian teachers in the
1950s and 1960s.....*1281

Бойко В.Ф.

*Основні підходи до визначення ціннісних категорій архівних
документів у радянському архівознавстві.....*1291

Дмитренко В.А. <i>Офіційні норми і повсякденна практика фіксації требоподання у київській митрополії другої половини XVIII ст.....</i>	1309
Карабін Б.В. <i>Листування золотоніського краєзнавця М. Ф. Пономаренка з індологом П. О. Баранниковим в період з 1959 по 1984 рр.....</i>	1320
Куценко С.Ю. <i>Історія археологічних досліджень пастирського городища: минуле та сьогодення.....</i>	1334
Левандовська Л.М. <i>Товариство прихильників українського мистецтва «стрівігор» у перемишлі та його діяльність.....</i>	1351
Маслова А.В. <i>Діяльність релігійної організації “Свідки Єгови” в Україні в період незалежності.....</i>	1367
Нікітенко К.В. <i>Організація евакуації населення з одеси в 1941 р.....</i>	1378
Остапчук О.О. <i>Особливості монументальної пропаганди у період «застою».....</i>	1392
Подкур Р.Ю. <i>Участь органів ВЧК-ВУЧК у вилученні продовольства в українських губерніях у 1921-1922 рр.....</i>	1407
Савельєв В.С. <i>Високі технології як об’єкт дослідження та їх специфіка (на прикладі Індії).....</i>	1418
Савченко О.О. <i>Становлення української кооперації після першої світової війни у східній Галичині.....</i>	1437
Соловей Г.М. <i>Наукова діяльність професора о.с. скородумова (1902–1982) у контексті боротьби з ерозією ґрунтів.....</i>	1447
Швець М.В. <i>Історія українського шкільництва і стислих наук в галичині у XIX ст.....</i>	1462

УДК 902(477.46)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-1334-1350](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1334-1350)

Куценко Сергій Юрійович кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Садова, 28, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-8020-2141>

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАСТИРСЬКОГО ГОРОДИЩА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Розглянуто особливості відкриття і подальшого дослідження Пастирського городища – видатної археологічної пам'ятки раннього заліза та раннього середньовіччя в Південно-Східній Європі. Історія дослідження пам'ятки нараховує майже 120 років та пов'язана з іменами цілої низки ввидатних археологів: Вікентія Хвойки, Михайла Брайчевського, Олега Приходнюка. 1898 р. Вікентій Хвойка розпочав дослідження Пастирського городища. Протягом 1930-ті, 1940-ті та 1990-ті рр. продовжували розкопки пам'ятки Сергій Коршенко, Ірина Фабриціус, Михайло Брайчевський і Олег Приходнюк. За весь період дослідження було розкопано 50 житлових будівель напівземлянкового та наземного типів, площею близько 10–20 м², були відкриті різні виробничі й господарські споруди та ями, оборонні конструкції (рови, вали), отримано величезний речовий матеріал (знаряддя праці, керамічні вироби). Величезна кількість знайденої грецької імпортової кераміки свідчить, що жителі Пастирського городища в VI—IV ст. до н. е. вели активну торгівлю з грецькими містами Північного Причорномор'я, переважно з Ольвією. З 2017 р. після тривалої перерви дослідження пам'ятки було відновлено експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом Андрія Скиби. Основну увагу досліджень було приділено особливостям конструкції оборонних споруд Пастирського городища у період раннього середньовіччя. Пастирське городище було ремісничим осередком, де за традиціями, що мають витоки на території Подунав'я працювали висококваліфіковані фахівці гончарної, ковальської та ювелірної справи. Про розвиток ювелірного ремесла вказує не лише сотня знахідок фібул, наручних браслетів, скроневих підвісок тощо, які часто концентруються у вигляді скарбів, а й наявність знайдених навіть інструментів для виготовлення

таких прикрас. Багатий і неординарний археологічний матеріал, відомий з кінця XIX ст. і, значною мірою, поповнений багаторічними розкопками впродовж XX-XXI ст. Матеріальна культура людності Пастирського городища та Подунав'я настільки подібні між собою, що це дозволяла археологам зробити висновок про переселення частини слов'ян, що в попередні часи осіли на Балканах, у Середню Наддніпрянщину. Поштовхом до такого переселення міг стати прихід болгарських орд хана Аспаруха у північно-східну частину Балканського півострова.

Ключові слова: археологія, городище, археологічна культура, Пастирське городище, кераміка.

Kutsenko Serhii Yuriyovych Candidate of historical sciences, assistant professor of the Department of World History and Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., Uman, <https://orcid.org/0000-0002-8020-2141>

HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF PASTYRSKE HORODYSHCHA: PAST AND PRESENT

Abstract. This article discusses the discovery and subsequent research of the Pastyrsk Hillfort, a remarkable archaeological site dating back to the Early Iron Age and Early Middle Ages in South-Eastern Europe. The site is located in the vicinity of Zharyshche, approximately 3 km west of the village of Pastyrsk in the Cherkasy Raion of Cherkasy Oblast, Ukraine. The history of research on this site spans nearly 120 years and is associated with the names of several distinguished archaeologists, including Vikentiy Khvoika, Mykhailo Braichevsky, and Oleg Prykhodniuk. In 1898, Vikentiy Khvoika initiated the exploration of the Pastyrsk Hillfort. Throughout the 1930s, 1940s, and 1990s, excavations continued under the direction of Sergiy Korshenko, Irina Fabritsius, Mykhailo Braichevsky, and Oleg Prykhodniuk. Over the course of this research, approximately 50 residential buildings of semi-subterranean and above-ground types with areas of around 10-20 square meters were excavated. Various production and economic structures, pits, defensive features (ditches, ramparts), and a vast assemblage of artifacts (tools, ceramics) were also uncovered.

A significant amount of Greek imported ceramics found indicates that the inhabitants of the Pastyrsk Hillfort during the 6th to 4th centuries BCE actively engaged in trade with Greek cities in the Northern Black Sea region, primarily with Olbia. Since 2017, after a long hiatus, research on the site was

resumed by an expedition led by the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine under the direction of Andriy Skyba. The primary focus of the research was on the defensive structures of the Pastyrsk Hillfort during the early medieval period. Pastyrsk Hillfort served as a center for craftsmanship, where highly skilled artisans practiced pottery, blacksmithing, and jewelry making, following traditions that have their roots in the Danube region. The development of jewelry craftsmanship is evidenced not only by hundreds of findings such as fibulae, wrist bracelets, temple pendants, and more, often concentrated in the form of treasure hoards but also by the discovery of tools used in the production of such ornaments.

The rich and extraordinary archaeological material, known since the late 19th century and significantly augmented by long-term excavations throughout the 20th and 21st centuries, reveals a material culture of the population of the Pastyrsk Hillfort and the Danube region so similar that archaeologists have concluded that there was a migration of some Slavic groups that were previously settled in the Balkans to the Middle Dnieper region. The impetus for such migration may have been the arrival of the Bulgar Horde led by Khan Asparuh in the northeastern part of the Balkan Peninsula.

Keywords: archeology, settlement, archeological culture, Pastyrsk horodyshe, ceramics.

Постановка проблеми. Археологічна спадщина України є невід’ємною складовою світової культурної спадщини. Від 1991 р., часу відновлення незалежності нашої держави, було відкрито безліч нових археологічні пам’ятки різних епох, отримано тисячі унікальних знахідок, у тому числі й таких, які стали своєрідною культурною візитівкою України, повернуто із забуття раніше відритих археологічних пам’яток. До таких відноситься й дослідження городища, що знаходиться неподалік села Пастирське Смілянського району Черкаської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію дослідження Пастирського городища можна об’єднати у дві великі групи: наукові статті, праці та публікації дослідників, які у свій час здійснювали археологічні розкопки городища; і, власне, археологічні дослідження як основне джерело вивчення Пастирського городища.

Першим дослідником городища став Хвойка В. [10], який здійснив перші масштабні дослідження пам’ятки на зламі XIX-XX століть. Знайдені пам’ятки неподалік села Пастирське Вікентій Хвойка відносив до ранньосередньовічного часу. Польова документація експедиції археолога неповна, записи дуже уривчасті.

Ще одним дослідником Пастирського городища був Брайчевський М. [3, 4], завдяки дослідженням якого відбулася реабілітація городища як перспективного для дослідження. Зокрема, М. Брайчевський вважав, що гончарна кераміка городища бере свої початки в місцевому черняхівському гончарстві. Він вбачав витoki пастирського житлового будівництва саме в черняхівській культурі.

Дослідник Березовець Д. [2] вбачав у Пастирському городищі салтівський опорний пункт, де перебував хозарський намісник. Він вважав, що тут була розташована його ставка на слов'янській території й тут проживало змішане населення, серед якого були слов'яни та булгари.

Артамонов М. [1] навпаки заперечував слов'янську, балтську і тюрксько-хозарську приналежність городища, приписуючи його, разом з пенківською культурою, тій частині булгар, які вціліли від хозарського погрому і асимілювалися серед слов'ян Подніпров'я.

Третьяков П. [6] категорично заперечував проти тлумачення пастирського археологічного комплексу як частини пенківської культури. Він вважав, що ці різнокультурні в археологічному відношенні пам'ятки були залишені слов'янами, які мали тісні контакти з степовиками. Присутні на них кочівницькі риси, ще «не створювали якоїсь особливої третьої культури».

З сучасних дослідників, що у своїй науковій діяльності зверталися до теми Пастирського городища, можна відзначити Приходнюка О. [7]. Взагалі, наукова біографія вченого виявилась тісно пов'язаною з цією археологічною пам'яткою Середнього Подніпров'я. Вчений вже за часів незалежної України найбільш глибоко та всебічно описав городище. О.М. Приходнюк розумів, що археологічні матеріали, здобуті розкопками В.В. Хвойки, І.В. Фабриціуса, С.В. Коршенка, Г.Т. Ковпаненко і М. Брайчевського не вичерпують інформативні можливості городища. Тому після тривалої перерви сприяє відновленню стаціонарних розкопок Пастирського городища, які провадив впродовж семи археологічних сезонів з 1990 по 1998 рр. Внаслідок було зроблено нові відкриття, уточнені дані розкопок попередників, виявлено нову колекцію археологічних знахідок, у тому числі і коштовних, виготовлених із срібла.

Серед сучасних праць можна також відзначити колективну роботу Горбаненка С.А., Журавльова О.П., Пашкевича Г.О. «Сільське господарство Пастирського городища» [5]. У монографії на основі археологічних матеріалів із залученням палеоетноботанічних і археозоологічних даних розглянуто розвиток і зміни в сільському господарстві жителів ранньосередньовічного Пастирського городища.

Мета статті – проаналізувати особливості дослідження археологічної пам'ятки від часу її відкриття до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Археологічні експедиції як один з методів дослідження минулого людства відіграє величезну роль у вивченні пам'яток дописемної історії. Археологічні дослідження вивчають минуле людства за речовими історичними джерелами матеріальної культури. Археологічні дослідження включають польові та камеральні дослідження й завершуються публікацією матеріалів та наукових праць, присвячених інтерпретації знахідок, відтворенню історії та історичних подій з використанням археологічних джерел.

Починаючи з кінця XIX ст. до села Пастирське на Черкащині було організовано декілька археологічних експедицій. Об'єктом їх досліджень була відома пам'ятка раннього середньовіччя – Пастирське городище, що було значним військово-адміністративним, ремісничим та торгівельним центром VII – першої половини VIII ст. н.е.

Зараз територія городища зайнята хутором Свинолупівкою. Наприкінці XIX ст. ця площа перетворилася на орне поле, поверхня якого була вкрита древніми черепками, кістками тварин і шматками перепаленої глини. Часто траплялися вироби з кольорових та благородних металів.

Історія дослідження Пастирського городища нараховує майже 120 р. та пов'язана з іменами цілої низки визначних українських археологів: Вікентія Хвойки, Михайла Брайчевського, Олега Приходнюка.

Пастирське городище розташоване на Правобережжі Середньої Наддніпрянщини, на межі Лісостепу і Степу, за 3 км на захід від с. Пастирське Смілянського району Черкаської області. Місцевість тут характеризується складним рельєфом, а саме городище сховане серед природних складок, пагорбів, ярів та балок. На південь від рову та валу неподалік від в'їзду на правобережну частину городища розташований скіфський курганний могильник, що нараховує 19 насипів, що в 1900-1901 рр. розкопали В.В. Хвойка та М.Ю. Бранденбург. Тоді окремі з них мали висоту до 5 м при діаметр 30-40 м, а деякі з них були ледь помітними на поверхні [9, с. 100]. Східніше, на підвищеній ділянці місцевості, розташовані ще два курганні насипи, що відділені від городища широкою западиною. На плані В.В. Хвойка 1901 р. ще один курган нанесено на підвищеній ділянці, що розташована на північний схід від укріплень. Проте до наших днів він не зберігся. Цього кургана немає й на плані М. Брайчевського 1956 р. [7, с.7]

На сьогоднішній день територія городища зайнята хутором Свинолупівкою. В 70-ті роки XIX ст. на території городища ріс густий

дубовий ліс, який наприкінці XIX ст. було перетворено на орне поле, вкрите черепками, кістками тварин та шматками перепаленої глини. Ця місцевість серед населення отримала назву «Жарище» [10, с.93].

Перші дослідження Пастирського городища розпочалися в 1900-1901 рр., коли поселення давніх людей розкопали В. В. Хвойка та М. Ю. Бранденбург. Дослідники першими описали городище та висловили припущення стосовно його походження. Після успішних розкопок В.В. Хвойки, наприкінці 30-х рр. XX ст. археологічні роботи там провадили І. В. Фабріціус та С.В. Коршенко. А у 1946 р. Пастирське городище обстежив П. М. Третьяков, що відзначив погану збереженість цього поселення та зробив висновок, що городище є неперспективним для подальших археологічних досліджень [6, с.103].

Археологічні дослідження було продовжено після тривалої перерви І. В. Фабріціус і С. В. Коршенком у 1938–1939 рр. Археологи виконали незначний об'єм робіт: було закладено шурфи, що потрапив лише на зруйнований культурний шар, та проведений невеликий розкоп у якому було виявлено напівземлянку скіфського періоду, частково зруйнована розкопками В. В. Хвойки. На основі цих досліджень було зроблено висновок про неперспективність подальших археологічних робіт на Пастирському городищі. Згодом висновок про погану збереженість пам'ятки підтвердив П. М. Третьяков, який обстежив городище в 1946 р. [5, с. 5].

Реабілітація городища як перспективного пов'язана з археологічними експедиціями в 1949 р. та 1955 р. під керівництвом М. Брайчевського, в результаті якої виявлено 16 напівземлянок, господарські будівлі та ями, наземну кузню та сиродутний горн. Після таких успішних розкопок М. Брайчевський доходить до висновку, що «культурні шари городища ще далеко не вичерпані і можуть дати ще багато цікавих даних, зокрема для характеристики ранньосередньовічної епохи [3, с.100].

Після 35-річної перерви, археологічні дослідження Пастирського було продовжено в 1990-1993, 1995, 1997, 1998 рр. експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом О. Приходнюка. Під час цих експедицій О. Приходнюк у південно-західній, правобережній частині городища дослідив три об'єкти, довжиною 49,4, 37 та 27,8 м, інтепретовані дослідником як «довгі споруди», які були пов'язані з внутрішніми оборонними лініями, позначеними на плані В. Хвойки. За археологічними матеріалами, що піддаються вузькому датуванню, час існування Пастирського ремісничого осередку можна визначати між серединою або останньою чвертю VII – серединою VIII ст. Визначено,

що існування городища було нетривалим, що посвідчується тим, що на порівняно невеликій лівобережній частині городища, де розкопано близько 50 напівземлянок, випадків перекривання їх одна другою немає. Це означає, що життя в городищі тривало не більше одного століття.

На проведення археологічних розкопок в 1990-ті рр. вплинуло багато факторів. Територія Свинолупівки була зайнята господарськими та житловими будівлями селян. Проте в у вказаний час змінилася демографічна ситуація на хуторі – через відсутність благоустрою (дитячого садка, школи, магазину, дороги з твердим покриттям) молодь залишила і його мешканцями стали люди похилого віку, частина садиб обезлюдніла. Тому розкопи дев'яностих років ХХ ст. закладалися на вільних, покинутих ділянках, де колись були садиби селян Ф.П. Ситника, І.Г. Чечеля, Е.Ю. Кондратюка та інших, які вже не оброблялися. Це дозволило проводити дослідження без поспіху та з охопленням значної території. Загалом за сім археологічних сезонів 1990-х рр. було досліджено площу 2090 м² (995 м² на лівобережній та 1094 м² на правобережній частинах городища). Дослідження виявилися результативними: було виявлено залишки 7 напівземлянок, 11 господарських ям, 3 довгих споруд, що відносяться до ранньосередньовічного часу, та заглиблену і наземну будівлю скіфської доби [7, с.10].

Лише у 1990 р. археологами було здійснено зачистку поперечного оголення валу, яке є біля дороги, розташованої в південно-західній стороні укріплень. Нашарування там лежали в такій послідовності – підосшву насипу підстеляв нерівномірний, без культурних решток шар чорного чистого ґрунту завтовшки близько півметра. Над ним було насипано 0,4 м темно-жовтої глини. В центрі насипу лежала темно-сіра глина товщиною до 0,7 м. На цьому ж рівні, з зовнішньої сторони валу було до 1,5 м сірої, а з внутрішнього боку світло-жовтої глини. Вище лежала світло-сіра глина товщиною до 0,6м. Все це було перекрите на 0,2-0,3 м чорним гумусованим ґрунтом. Майже в центрі валу, на глибині 2,6 м від його вершини, видно слід від вертикального стовпа, у вигляді чорного перепалення. Над ним, на відстані 1,1 м від вершини насипу є лінзоподібне червоне обпалення, де стояла ще одна вертикальна колода діаметром 0,3 м. Ймовірніше, що ці нашарування вказують щонайменше на два періоди в спорудженні та відновленні укріплень. Перший з них відноситься до ранньоскіфського часу (VII-VI ст. до н.е.). Ґрунт для нього брали з рову, що було викопано по зовнішньому периметру городища. В цьому первісному насипі, що

ближче до рову, виявлено ямку від стовпа, який входив до конструкції валу.

Другий належить до періоду пізньоскіфської доби (IV-III ст. до н.е.), коли після зруйнування первісних укріплень їх відбудували ще раз за. У перетині видно сліди його відновлення. На висоті близько 1 м від підосви валу простежено ще одну ямку від стовпа, який входив в конструкцію поновлених укріплень.

У двох розкопах 1993 та 1995 рр., закладених на гребнях краще збережених валів правобережної та лівобережної частини городища, простежено ями від стовпів діаметром 0,3-0,4 м, розташованих в одну лінію вздовж насипу, на відстані 0,5-0,6 м одна від другої. Їхня глибина сягала вершини первісного ранньоскіфського валу. Між цими більшими ямами, були ще менші, діаметром 10-17 см. Це сліди додаткових вертикальних підпор пізньоскіфських укріплень. Дуже схожі деталі конструкцій мали ранньота пізньоскіфські укріплення східної частини Більського городища [10, с. 23]. При дослідженнях валу Пастирського городища помічено, що ямки від стовпів були у трамбованому ґрунті. Глина на валу значно твердіша за материк. Це дає підстави скіфські укріплення Пастирського розглядати як такі, що мали земляну трамбовану підсіпку. На ділянках, де було закладено розкопи, слідів обпалу насипу не було. Але вони простежені в інших місцях при зачистці оголень. Тобто, вал було обпалено не на всьому протязі. Це підтверджує думку Б. А. Шрамка про те, що скіфські вали при спорудженні не обпалювалися, а сліди дії вогню утворилися при пожежі [10, с.44]. У тих самих двох розкопах на вершині валу, простежено ще дві лінії ямок діаметром 10-20 см та глибиною до 40 см. Ці лінії були на відстані 0,6- 1,2 м. одна від другої. Найімовірніше, що вони пов'язані з укріпленнями, які було споруджено в ранньосередньовічні часи. На другому, лівобережному розкопі, на глибині 0,5 м від вершини валу, було знайдене гончарний черепок від горщика пастирського типу. Нам видається дуже ймовірним, що укріплення другої половини I тис. н.е. мали вигляд стіни, спорудженої з двох паралельних ліній дерев'яного плоту, простір між яким було заповнено глинистим замісом, сліди якого видно в перетині валу. Така стіна, що стояла на валу збудованому ще скіфами, мала захищати ранньосередньовічних оборонців від ворожих стріл, списів, каміння та іншого і бути зручною при відсічі нападу. Найімовірніше, що стіна була заввишки 1,5-2,0 м. і, мала зубчастий верх з амбразурами, зробленими на ширину двох опорних кілків.

Однак, на Пастирському городищі укріплення не були однорідними ні в скіфські ні в ранньосередньовічні часи [7, с.122].

У 90 рр. минулого століття виявлено залишки ще 7 напівземлянок. Одна з них (№ 7) була типовим для Пастирського городища житлом чотирикутних обрисів розмірами 3,1 на 3,6 м та глибиною 0,8-0,9 м з господарською ямою в долівці діаметром 0,7 м та глибиною 0,6 м. Її орієнтовано округлими кутами за сторонами світу. В північному куті стояла піч, низ якої видовбано в материковому останці, а верх викладено із необробленого каміння. В долівці, по центру двох протилежних сторін, простежено 2 ямки від вертикальних підпор даху діаметром 0,2-0,5 м та глибиною 0,55-0,40 м. Приблизно такої ж конструкції, але з глиняним вогнищем в куті була напівземлянка № 1. В ній знайдено обмаль археологічних матеріалів (лише кілька ліпних та гончарних черепків). Згодом цю споруду переобладнали на господарську напівземлянку. Саме тоді було викопано яму, що частково перерізала черінь глиняного вогнища. На її дні, в анатомічному порядку, лежали кістки задньої частини вівці чи кози. Як господарські споруди використовувалися дві невеликі напівземлянки розмірами 2,5 на 2,5 м та 2,7 на 3,6 м і глибиною 0,4 та 0,8 м без опалювальних пристроїв. Одна з них (№ 4) відрізнялася простотою внутрішнього облаштування, без будь яких конструктивних деталей. У другій (№ 3) вздовж двох стін простежено материкову «лежанку» шириною 0,7-0,9 м та висотою 0,1 м від рівня долівки. В одному з кутів розчищено господарську яму діаметром 0,6 м і глибиною 0,2 м. Напівземлянка № 2 мала порівняно великі розміри - 3,5 на 5,0 м при глибині 0,7-1,1 м. Долівка північної сторони споруди на 0,1 м була вищою від південної. Там, в північно-східному куті розчищено глиняне вогнище. Вздовж стін простежено «лежаки» та господарську яму. У цій напівземлянці не було побутового кухонного та столового посуду. Там знайдено лише 2 розбиті амфори та велику корчагу. Виходячи з того як були розкидані черепки на долівці, можна дійти висновку, що амфори впали з висоти. У північній частині споруди розчищено ямки від стовпів, які могли підтримувати поміст або яесь інше пристосування, звідки амфори впавши розбилися таким чином, що в нижній частині одного з їх боків утворилися вилущені отвори, а фрагменти розсіялися на великій площі. Характер вилущення отворів вказує й нате, що амфори були наповнені рідиною, можливо. Можливо, що напівземлянка № 2 була «корчмою». Крім того, в цій будівлі знайдено залізну мотичку-тесло, долото, тощо. Можливо, її власник займався й деревообробною справою. Дві напівземлянки (№ 5,6), які виявлено на правобережній частині городища, збереглися лише частково. Хоча опалювальні пристрої в них не збереглися, залишки 15 цих споруд можна вважати житлами,

оскільки набір знайденого при їх розкопках кухонного та столового начиння, є типовим для житлових а не господарських будівель. До будівельного комплексу окремих домогосподарств входили господарські ями круглої або овальної в плані форми. Зокрема, такі комплекси досліджено в процесі розкопок в кінці сорокових та в середині 50 рр. ХХ ст. Дві такі ями розчищено поруч з напівземлянкою № 8 (розмірами 0,7 на 1,7 м і глибиною 0,45 м та діаметром 1,2 м та глибиною 0,55 м), дві (діаметром 0,9 та 2,3 м на 1,8 м і глибиною 0,25 та 0,5 м) поруч з напівземлянкою № 15, одну, коритоподібну (розмірами 1,2 на 1,25 м. і глибиною 0,4 м.) біля напівземлянки № 13. Ще одну господарську яму коритоподібної форми розмірами 1,2 на 1,9 м та глибиною 0,75 м розкопано у 1955 р. на правобережній частині городища. Одинадцять господарських ям розчищено в дев'яності роки ХХ ст. (10 - на лівобережній та 1 - на правобережній частині городища). Всі вони мали круглу або овальну форму діаметром від 0,8 до 1,7 м при глибині 0,5-1,2 м. Стінки у них вертикальні, звужені або розширені до плоского чи лінзоподібного дна. Найімовірніше, що вони слугували за льохи, де зберігалися харчові припаси [7, с.166].

На правобережжі городища, в південно-західній його частині, там де були три лінії внутрішніх валів, у 90 рр. ХХ ст. простежено та розчищено на значних площах рештки трьох довгих споруд. Одна була на верху пологої площі, а дві інші виявлено в 120 м вниз за схилом (жодна із цих споруд повністю не досліджена). Першу з них розкопано на протязі 49,4 м. У долівці на всю ширину котловану, на відстані 8-10 м одна від другої зроблено 4 сходинки заввишки 0,1 м, завдяки яким його дно, що понижувалося в напрямку за схилом, вирівнювалося у горизонтальній площині. На долівці, вздовж центральної частини південно-західної сторони будівлі місцями простежувалися ділянки глиняного замісу розмірами від 2 x 1,5 м до 6,5 на 2 м із слідами дії вогню. Найімовірніше, що то залишки наземної частини глиняних стін, які впали у котлован будівлі. Оскільки у долівці слідів вертикальних підпор від стін не було, то можна гадати, що дерев'яний каркас наземної частини глинобитних стін споруджувався на поверхні, вздовж краю котловану. При розчистці долівки не було простежено ямок від центральних дерев'яних підпор даху, що опосередковано свідчить на користь односхилої його конструкції. На протязі 17 м вздовж північно-західної сторони котловану, на відстані 0,8-1,2 м від його стінки, у дні заглиблення простежено лінію ямок від кілків діаметром 10-15 см та глибиною до 20 см. Вони розташовувалися на відстані 0,5-1,5 м одна від другої. На ділянці долівки, що була між краєм котловану та ямками,

лежав шар битого посуду, перемішаного з обгорілим зерном проса, пшениці, жита, ячменю, гороху та іншого. Найімовірніше, що там знаходився дерев'яний стелаж, від вертикальних опор якого у дні заглиблення простежено ямки. На ньому стояло 70 горщиків із зерном, які під час пожежі впали і розбилися. Купа горілого зерна об'ємом близько двох сучасних мішків, лежала на долівці біля північно-східного краю цього розвалу. В інших ділянках кераміки та зерна було значно менше. Ще чотири таких скупчення знайдено на долівці в північно-східному боці розкопаної частини цієї споруди. Складається враження, що хтось робив невдалу спробу винести горщики із зерном з огорнутого полум'ям приміщення. У місці, де закінчувався стелаж, було знайдено залізну скобу, яка може вказувати на наявність там дверей, які відгороджували зерносховище від іншої частини видовженої будівлі. На останніх, вільних від зерна ділянках споруди, окрім чисельних металевих та інших знахідок, було виявлено кілька десятків глиняних прясел та перепалену вовну. Можливо, що ця частина приміщення взимку використовувалася молоддю для зустрічей та розваг (вечорниць). Не виключено, що принагідно дівчата демонстрували свою вправність у прядінні. Ця споруда, як і усі інші, загинула в пожежі під час ворожого нападу. На її долівці розчищено рештки людських кістяків, які, переважно, лежали не у анатомічному порядку. Можливо, що не захоронені останки згодом розтягли дикі звірі. Зокрема, поруч із стелажем, за визначенням антрополога С. П. Сегеди), лежали кістки жінки та чоловіка віком після 40 років з розтрощеними черепами. У цій же споруді розчищено кістяк дівчинки 5-7 років, на шії якої збереглося скляне намисто. Не виключено, що кістки чоловіка є рештками ювеліра, інструменти якого знайдено при розкопках цього об'єкта. Довгу споруду № 2 розчищено на протязі 37 м. Ширина будівлі - 3,4-3,7 м, глибина - 1,5-1,8 м. Вона дугоподібно вигнута у північно-східному напрямку, за конфігурацією ще не дуже крутого схилу, стрімкість якого помітно збільшувалася у напрямку до русла ріки. Стінка зовнішнього (північно-східного) боку котловану вертикальна, внутрішня (південно-західна) - місцями вертикальна, а місцями трохи нахилена до плоскої материкової долівки. Вздовж внутрішньої стіни, на протязі 12 м простежено материковий 18 уступ шириною до 0,75 м та висотою 0,30-0,35 м від рівня долівки. У напрямку до країв ширина уступу поступово зменшувалася. Дно, яке понижувалася за схилом у північно-західному напрямку, мало три сходинки висотою по 0,2 м, які утворилися у процесі його нівелювання. Поблизу від кожної із сходинок-уступів, приблизно на однаковій відстані від протилежних

стіні котловану, простежено три круглі ямки від вертикальних стовпів діаметром по 25 см і глибиною 0,30-0,45 м від рівня долівки. Вони розташовувалися на відстані 7-9 м одна від другої. Найімовірніше, що у цих ямках стояли вертикальні стовпи, що підтримували солом'яно-дерев'яний дах дугоподібно вигнутої частини довгої будівлі. Уздовж внутрішньої, південно-західної стінки котловану цієї споруди, майже до рівня долівки, лежав глиняний заміс сірого кольору із слідами дії вогню. Він був завтовшки від 0,1 до 0,9 м при ширині до 2 м. Окремі його ділянки під дією вогню набули червонуватого кольору. Найімовірніше, що цей шар глини походить від наземної частини стіни будівлі, яка розташовувалася вище від котловану. При пожежі стіни цієї споруди падали за нахилом місцевості. Від конструктивних деталей каркасних стін та перекриття цієї будівлі походить велика кількість безсистемно розкиданих перепалених деревин. На протязі 3 м вздовж зовнішньої стіни, на рівні долівки лежало три фрагменти обгорілих колод, які могли слугувати облицюванням стін земляного котловану будівлі. Перпендикулярно до них, знаходилася ще одна обгоріла деревина довжиною 1,5 м. То нижня колода дерев'яної стіни, що перегороджувала цю споруду. За нею розчищено ще одну перепалену деревину довжиною 0,8 м. На долівці у північно-західній частині цієї споруди розчищено кістки жінки, які лежали не в анатомічному порядку. Разом із ними була знайдена кругла заготовка на прясло без центрального отвору, виготовлена із стінки гончарної посудини, та трикутних обрисів залізне дротяне кільце з незімкнутими кінцями. Серед інших знахідок виділяються: бронзова пальчата фібула, залізна сокира та трилопатева черешкова залізна стріла, 8 глиняних прясел, розвали 5 ліпних та 3 гончарних горщиків, верхні частини 2 гончарних глеків. На відстані 20 м на схід від попередньої будівлі розташовувалася довга споруда № 3, яку досліджено на протязі 27,8 м. Від неї збереглися заглиблення, що орієнтоване з півночі на південь. При спорудженні цього приміщення, було залишено непрокопаною ділянку котловану завдовжки 3,7 м. На північ від неї споруду розкопано на 17,2 м, а на південь - на 6,9 м. Її вертикальні, а місцями дещо звужені донизу, паралельно розташовані стіни знаходилися на відстані 2,25-2,50 м одна від одної. Долівка, що понижувалася за схилом, була на глибині 1,2-1,5 м від сучасної поверхні. У північній частині цієї споруди, при нівелюванні дна, утворилося чотири поперечні уступи-сходинки заввишки 0,1-0,2 м, які були на відстані 2,6-3,8 м одна від другої. Заповнення північної частини довгої споруди № 3 відрізнялося щільністю. У ньому, на усіх рівнях траплялися сліди пожежі у вигляді

вугілля, перепаленої глини та іншого, але було обмаль археологічних знахідок. То кілька ліпних та гончарних черепків, керамічне прясло, залізний ніжик, три великі фрагменти залізних криць. Натомість, заповнення південної частини довгої споруди № 3 було не дуже щільним. У її центрі простежено скупчення обгорілих деревин, які походили від конструкцій стін та даху. На долівці та стінах простежувалися сліди дії вогню у вигляді червонястих перепалень [7, с. 200]. Таким чином, на правобережній частині городища, у південно-західній його частині, там де В. Хвойка зафіксував три лінії внутрішніх валів, на значних площах було розчищено рештки трьох довгих споруд, конфігурація яких дуже близька до конфігурації внутрішніх валів, які до наших днів не збереглися. Цікаво, що в довгій споруді № 3 було залишено прохід у вигляді непрокопаної ділянки котловану. Розриви у внутрішніх валах зафіксовано на плані В.В. Хвойки. Не виключено, що внутрішні вали та котловани були пов'язані між собою. Насипи валів могли утворитися з викидів ґрунту при прокопуванні котлованів довгих споруд. Довгі споруди використовувалися не лише як сховища, але разом із валами відділяли 0,5 га від основної території городища. Що ж то за недоторкане зерно, яке зберігалось в меншій, відгородженій частині приміщення? Звичайно, можна припускати, що ці припаси могли складати данину, яку комусь мали сплатити мешканці Пастирського городища. Не виключено й те, що це зерно отримали ремісники Пастирського як плату за придбану у них ремісничу продукцію. Коли ж виходити з того, що це зерно виростили самі мешканці городища, то слід визнати, то не був біологічно необхідний харчовий запас усіх мешканців городища. Для цього його було надто мало, десь близько 350 кг (це за умови, що у 70 виявлених там горщиках в середньому було по 5 кг зерна (пшениця, жито, овес, просо тощо). Виходячи з кількості досліджених на сьогодні на Пастирському напівземлянок (близько 50), то навіть виходячи із цих занижених даних, у яких не відображено усіх, поки що не виявлених домогосподарств, на Пастирському могло проживати щонайменше 300 людей (тогочасна сім'я налічувала в середньому 6 осіб). Можна гадати, що у зерносховищі довгої споруди № 1 міг зберігатися посівний запас злакових культур. Звернімося знову до цифр. За етнографічними даними відомо, що у натуральному селянському господарстві норма висіву пшениці становить близько 10 пудів (160 кг) на 1 га. Тобто, виявленим в горщиках зерном (у перерахунку на пшеницю) можна було засіяти трохи більше 2 га лану. Цього було недостатньо для забезпечення потреб посівної компанії мешканців Пастирського, адже

за тогочасної врожайності, яка оцінюється в 50 пудів з 1 га, з засіяної площі можна було отримати трохи більше 100 пудів пшениці, яким можна було протягом року прогодувати 5-6 осіб. З етнографічних даних відомо, що річна біологічна норма споживання хліба складає 20 пудів (320 кг) для однієї людини. Якщо врахувати ще й зерно, що лежало в купі поруч з стележем, то навіть подвоївши цю цифру, отримаємо посівний запас, здатний забезпечити життєдіяльність колективу, що складався з 10-12 осіб. Тобто, зерно, знайдене в довгій споруді № 1 могло бути власністю не всього колективу Пастирського городища, а лише якоїсь його незначної частини, мабуть, соціальної верхівки. Найімовірніше, що вона проживала на внутрішній, обвалованій площі, яка сягала приблизно 0,5 га. Не виключено, що на цій території могли здійснюватися релігійні обряди, відбуватися народні збори, бенкетів-братчини, весільні обряди, тощо. На жаль, ця внутрішня площа не досліджувалася археологічно (зараз вона зайнята присадибними ділянками). Поруч, але за периметром цих внутрішніх укріплень, виявлено поки що залишки лише двох житлових напівземлянок. Ці помешкання, мабуть, належали соціально нижчим прошаркам населення, яке забезпечувало господарсько-виробничі та побутові потреби пастирської знаті. В більшості ж траншей, викопаних поруч, але за межами внутрішньої обвалованої площі, 19 ранньослов'янські об'єкти не траплялися. Мабуть, прилягаючі до садиби території не були густо населеними. Ні в скіфські, ні в ранньосередньовічні часи не була забудована правобережна тераса городища, що круто спускається до води. Культурні нашарування там відсутні, ми сподіваємося, що десь на цих схилах буде виявлено гончарні майстерні та горни, пов'язані з виробництвом високоякісної пастирської кераміки. Принагідно зауважимо, що в літературі рідко трапляються висловлювання стосовно соціального змісту Пастирського городища. Його проголошують зародком середньовічного міста, адміністративним центром слов'янської округи, ставкою хозарського намісника в слов'янському середовищі. Для жодного з таких тверджень немає достатніх підстав. Вирішення проблеми соціального змісту Пастирського городища вимагає додаткових широкомасштабних розкопок на його території, особливо у виокремленій внутрішніми валами площі, та вивчення синхронного йому оточуючого археологічного середовища, яке залишається маловідомим. Практично навколо Пастирського городища, у радіусі понад 100 км, поки що не виявлено синхронних йому поселень та могильників. На сьогодні, з огляду на стан джерелознавчої бази, можна лише констатувати, що Пастирське городище за доби раннього

середньовіччя було укріпленим общинним ремісничим осередком, на якому працювали високопрофесійні ковалі, ювеліри та гончарі, що забезпечували своєю продукцією слов'янську людину Середньої Наддніпряни та інших регіонів.

Ці дослідження суттєво збагатили колекцію непересічних знахідок із городища. Переважну більшість матеріалів, що характеризують матеріальну культуру, розвиток прикрас тощо, було опубліковано й досліджено О. Приходнюком. Науковець порушив цілу низку важливих питань розвитку Пастирського городища. Він розглядав забудову городища, проводив порівняльний аналіз залізного реманенту, виявленого під час досліджень кузні, опублікував та проаналізував прикраси з городища, створив узагальнюючу схему розвитку прикрас у часі. В результаті семирічних розкопок на Пастирському городищі в 90-х рр. XX ст. експедицією О. Приходнюка була отримана велика колекція кераміки [7, с. 201].

З 2017 р. дослідження пам'ятки було відновлено експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом А. Скиби. Основну увагу досліджень було приділено старожитностям доби раннього середньовіччя. Під час розкопок було знайдено кілька керамічних посудин, дерев'яні конструкції стіни, частини обвуглених жердин.

Пастирське городище, за словами Скиби А., є унікальною археологічною пам'яткою, аналогів якій немає на території Європи. Вона вирізняється серед слов'янських пам'яток, адже Пастирське городище було потужним ремісничим центром, у якому працювали кваліфіковані майстри, що володіли складною технологією виготовлення посуду [8].

Висновки. Отже, археологічні експедиції кінця XIX – початку XXI ст. значно доповнили інформацію про життя людей на території України у період ранньої залізної доби та раннього середньовіччя. Історія дослідження Пастирського городища нараховує майже 120 років та пов'язана з іменами цілої низки визначних українських археологів: Вікентія Хвойки, Михайла Брайчевського, Олега Приходнюка.

Розкопки Пастирського городища велися у 1898-х, 1901-х, 1930-х, 1940-х, 1990-х, 2000-х рр. Загалом за весь період дослідження пам'ятки було вивчено 50 житлових будівель, господарських споруд та ям. Виявлено обвуглене просо, ячмінь, сочевицю, горох, коноплі, жито, пшеницю, овес. Розкопками відкрито залишки жител наземного та напівземлянкового типу. Знайдено посуд місцевого виробництва, який був виготовлений на гончарному крузі та грецька імпортна кераміка, численні сільськогосподарські знаряддя праці, ювелірні вироби з бронзи і срібла.

Література:

1. Артамонов М.И. Некоторые итоги пятилетних исследований Юго-Подольской археологической экспедиции. Краткие сообщения Института археологии АН УССР. вып. 4. 1955, с. 84.
2. Березовець Д. Слов'яни й племена салтівської культури. Археологія. Т. XIX. К. 1965, с. 53 – 55.
3. Брайчевская А. Кузница на Пастырском городище. Краткие сообщения Института археологии Украины. 1960. Вып. 9. С. 99 – 103.
4. Брайчевский М. Ю. Исследования Пастырского городища 1955 г. Краткие сообщения Института археологии Украины. 1957. Вып. 7, С. 94 – 96.
5. Горбаненко С. А., Журавльов О. П., Пашкевич Г. О. Сільське господарство жителів. Пастирського городища. К.: Академперіодика, 2008. 188 с.
6. Третьяков П. Н. Что такое «пастырская культура»? Советская археология. 1971. № 4. С. 102 – 113.
7. Приходнюк О. М. Пастирське городище. Інститут археології НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича. Київ-Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 244 с.
8. Скиба А. Нові дослідження оборонних споруд «цитаделі» Пастирського городища. Історичні студії, археологія, спеціальні історичні дисципліни. URL: <https://peraspera.video.blog/2019/12/03/%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B1%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D0%B2-%D1%96-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D1%88-%D1%81-%D0%BE-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F/> (дата звернення: 10.10. 2023).
9. Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II-XIII ст.). К.: Наук думка, 1975. 211 с.
10. Хвойка В. Городища Среднего Приднепровья, их значение, древность и народность. Труды XII археологического съезда, Т. I, М., 1905, с. 93.
11. Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). Киев: Наукова думка, 1987. 183 с.
12. Яковенко Є. В. Пастирське городище скіфського часу. Археологія. 1968. Т. 21. С. 175–186.

References:

1. Artamonov M.Y. (1955). Nekotorie ytohy piatyetnykh yssledovanyi Yuhopodolskoi arkheolohycheskoi ekspedytsyy [Some results of five-year research of the South-Poddillia archaeological expedition]. Kratkyye soobshcheniya Ynstituta arkheolohyy AN USSR [in Russian].
2. Berezovets D. (1965). Sloviany y plemena saltivskoi kultury [Slavs and tribes of Saltiv culture]. Arkheolohiia: Archeology. Tom XIX. Kyiv [in Russian].
3. Braichevskaiia A. (1960). Kuznytsa na Pastirskom horodyshche [Smithy in Pastyrskoe horodyshche]. Kratkyye soobshcheniya Ynstituta arkheolohyy Ukraini: Brief reports of the Institute of Archeology of Ukraine, 9, 99 – 103 [in Russian].
4. Braichevskyyi M. (1957). Yssledovanyia Pastirskoho horodyshcha 1955 h [Research of Pastyrskoe horodyshche of 1955]. Kratkyye soobshcheniya Ynstituta arkheolohyy Ukraini: Brief reports of the Institute of Archeology of Ukraine, 7, 94 – 96 [in Russian].

5. Horbanenko S. A., Zhuravlov O. P., Pashkevych H. O. (2008). Silske gospodarstvo zhyteliv. Pastyrskoho horodyschcha [Agriculture of inhabitants of Pastyrskoe horodyshe]. K.: Akademperiodyka [in Ukrainian].

6. Tretiakov P. N. (1971). Chto takoe «pastirskaiia kultura»? [What is “Pastyrskoe culture”?]. Sovetskaia arkheolohiia: Soviet archaeology, 4, 102 – 113 [in Russian].

7. Prykhodniuk O. (2005). Pastyrskoe horodyshe [Pastyrskoe horodyshe]. Instytut arkheolohii NAN Ukrainy, Bukovynskiy tsentr arkheolohichnykh doslidzhen pry Chernivetskomu natsionalnomu universyteti im. Yuriiia Fedkovycha : Institute of Archeology of NAS of Ukraine, Bukovyna Center of Archeological Research at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Kyiv-Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].

8. Skyba A. Novi doslidzhennia oboronnykh sporud «tsyadeli» Pastyrskoho horodyschcha [New studies of the defense structures of the "citadel" of Pastyrskoe horodyshe]. Istorychni studii, arkheolohiia, spetsialni istorychni dystsypliny: Historical studies, archaeology, special historical disciplines. URL: <https://peraspera.video.blog/2019/12/03/%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B1%D0%B0-%D0%B0-%D0%B2-%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D0%B2-%D1%96-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D1%88-%D1%81-%D0%BE-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F/> [in Ukrainian].

9. Smilenko A.T. (1975). Sloviiany ta yikh susidy v stepovomu Podniprovi (II-XIII ст.) [Slavs and their neighbors in the steppe Podniprovia (the Dnieper region) (II-XIII centuries)]. K.: Nauk dumka [in Ukrainian].

10. Khvoika V. (1905). Horodyschcha Sredneho Prydneprovia, ykh znachenye, drevnost y narodnost [Settlements of the Middle Prydniprovya (the Dnieper region), their significance, ancientness and ethnic group]. Trudi XII arkheolohycheskoho siezda: Proceedings of the XII Archaeological Congress, Tom I, Moskva [in Russian].

11. Shramko B.A. (1987). Belskoe horodyshe skyfskoi epokhy (horod Helon) [Bilsk settlement of the Scythian era (Gelon city)]. Kyev: Naukova dumka [in Russian].

12. Yakovenko Ye. V. (1968). Pastyrskoe horodyshe skifskoho chasu Pastyrskoe horodyshe of the Scythian era. Arkheolohiia: Archaeology, Tom 21, 175 – 186 [in Ukrainian].